

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ ПІДРУЧНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Лариса Паламар

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено основні принципи укладання підручника з української мови для іноземних студентів, в якому мовні знання формуються через розв'язання системи завдань.

Ключові слова: комунікативний, комплексний, особистісно-орієнтовний, формування, узагальнені способи, мовленнєва діяльність, структурування.

Мета статті – висвітлити особливості принципів укладання підручників з української мови для іноземних студентів, деякі аспекти методики презентації навчального матеріалу, спрямованого на розвиток мовленнєвої діяльності, активізацію комунікативних дій у навчальному процесі.

У наш час поряд з такими чинниками розвитку суспільства, як економіка й політика, пріоритетного значення набуває освіта й культура, від розвитку яких залежить рівень підготовки молодого покоління до життя і праці в нових умовах демократії, інтеграції України у світовий інформаційний, культурний та економічний простір.

Усе це зобов'язує дбати про майбутнє освіти, української мови не лише в Україні, а й у всьому світі. Саме в мові українського народу відображена його духовна наснага, висока морально-етична культура. Не випадково українська мова привертає увагу численних прихильників у багатьох державах світу. Відомий філолог М.П. Алексеев писав: „Тільки ті мови могли досягти свого часу справді світового значення і одержали універсальне розповсюдження, які служили рупором передової культури, інструментом, за допомогою якого ті, що вивчали її чи володіли нею, прилучались до цієї культури, черпали із її духовних багатств” [1: 16]. Ці слова можна застосувати і до української мови, оскільки вона є джерелом духовного багатства для багатьох народів світу.

Викладання української мови іноземним студентам в Україні ведеться з 1922 року. Це зумовило народження нової галузі лінгводидактики „Українська мова як іноземна”, яка і досі не знайшла належного місця серед інших дисциплін як окрема наука в галузі освіти. Проте сьогодні наш досвід засвідчує, що ця дисципліна розвивається і її можемо розглядати як новий лінгводидактичний напрям.

Науково-теоретичні засади цього напрямку базуються на основі досягнень найновіших праць українських лінгвістів і методистів, психологів, викладачів-практиків української, російської та інших іноземних мов.

На основі всіх цих надбань створюються численні підручники, посібники, методичні рекомендації майже в кожному вищому навчальному закладі, де навчаються іноземці. Більшість вітчизняних педагогів – О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Скуратівський, Л. Варзацька, Г. Шелехова, Н. Бондаренко та інші – вважають підручник опорою і основним засобом навчання мови. Подібної думки дотримуються і зарубіжні

методисти (Арушконов, Бім, Зуєв, Енгель Гопце та ін.). Однак у деяких країнах Західної Європи необхідність підручників повністю відкидається, наприклад, у методичній системі французького педагога реформатора С. Фрайнежа.

В основу підручників з української мови як іноземної покладено:

1. Опис української мови для іноземців з урахуванням особливостей мови студентів.
2. Комунікативні мінімуми для різних контингентів, які неможливі без психологічних та соціолінгвістичних досліджень.
3. Лінгвокраїнознавчий мінімум, необхідний для спілкування в Україні.
4. Застосування найсучасніших методів навчання іноземних студентів.

Метою наших курсів є: а) забезпечення умов для оволодіння українською мовою майбутньої спеціальності; б) практичне оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності для навчання у вищому навчальному закладі; в) розвиток комунікативних навичок до рівня, що забезпечить спілкування іноземців на побутовому, навчально-професійному рівнях; г) знайомство з необхідним країнознавчим матеріалом про українську державу, історію, культуру, традиції, звичаї; д) гуманізація всіх напрямів науки.

На принципи укладання підручників з української мови не могли не вплинути результати в галузі дискриптивної лінгвістики, яка в 60-х роках запропонувала як одиницю навчання речення, і комунікативної лінгвістики, на основі якої сформульована концепція комунікативно-діяльнісного підходу до навчання мови.

Крім того, враховуємо ще й той факт, що методика викладання і зміст підручників мають бути різними для: 1) іноземних студентів-філологів, для яких мова є основним засобом їхньої професійної діяльності; 2) студентів-нефілологів, для яких українська мова є лише засобом здобуття майбутньої професії; 3) іноземців-туристів, що приїхали з метою ознайомлення, відпочинку тощо; 4) іноземців-туристів, що приїжджають на короткий термін з метою бізнесу та ін.

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка також велися і ведуться пошуки нової моделі підручника. Ця проблема набула особливого статусу, коли стали прибувати студенти на навчання не лише в столицю, а й в інші міста України. Перший підручник для англomовних студентів був створений Ю. Жлуктенком, Н. Тоцькою, Т. Молодід. Це був комплекс навчальних матеріалів української мови. В основу добору матеріалу було покладено принцип свідомо-порівняльного методу викладання іноземних мов, де основне місце відведено перекладу.

З 1966 року протягом тривалого часу виходили підручники, створені колективом авторів Г.І. Макарова, Л.М. Паламар, Н.К. Присяжнюк під різними назвами, а саме: „Розмовляйте з нами українською”, „Українська мова”. Всі вони були побудовані на принципах свідомо-практичного методу. У 1988–1999 рр. вийшло три частини нового видання підручника „Speak Ukrainian with us”, які розширили тематику занять, включили комунікативні завдання та вправи, спрямовані на розвиток мовлення іноземних студентів. Цей курс розрахований на тих, хто починає вивчати мову з нуля, він має комунікативне спрямування, тут вміщено кросворди, ігрові вправи, ключі до завдань, словник. В основу всіх занять покладено усне спілкування, яке є головним видом діяльності студентів на початковому етапі навчання.

Основою змісту інших частин підручника є:

- опис української мови з урахуванням особливостей мови студентів чи мови-посередника;

- комунікативні мінімуми для різних контингентів студентів;
- лінгвокраїнознавчий мінімум, необхідний для спілкування іноземців на побутовому, соціально-культурному рівнях.

Аналіз робіт з теорії підручника дає змогу виділити такі основні його функції:

- а) моделювання всіх елементів системи навчання у взаємозв'язку;
- б) навчальний матеріал підручника (зміст) – основний засіб досягнення мети у навчальному процесі;
- в) створення мотивації у навчанні;
- г) індивідуалізація навчання;
- д) вивчення й застосування найсучасніших методів навчання мови.

Сьогодення вимагає пошуків нових шляхів навчання української мови, нових підходів і методів презентації навчального матеріалу. Однією з нагальних вимог є укладання нових підручників з української мови для іноземців, які стали б тим основним дороговказом у вирішенні складних методичних завдань, з якими викладач має справу щодня в аудиторії.

Підручник – це поєднання наукових досліджень з чуйною педагогікою викладача. Це втілення духу часу, гуманізму, освіченості та культури народу, сконструйоване на основі новітніх досягнень методики навчання мови як іноземної.

Державний стандарт освіти 2006 року визначив основні завдання нових освітніх цілей, які синтезували комплекс вправ на ефективне засвоєння основних функцій української мови. З цією метою передбачено застосування таких відомих методичних підходів, як комунікативний, функційний, особистісно-зорієнтований [2: 208]. Саме вони можуть забезпечити здійснення основних функцій української мови (комунікативної, пізнавальної, естетичної, розвивальної, особистісно-визначальної). Подібного принципу навчання й укладання підручників дотримувалися представники гуманістичної педагогіки, психології, такі як Г. Сковорода, Д. Дюї, З. Фройд, Ж. Піаже, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі та ін.

Принципи укладання підручників для іноземних громадян залежать від багатьох чинників. Одним із них є добір навчального матеріалу, що залежить від контингенту тих, хто вчиться, профілю (гуманітарного чи природничого), потреб студентів – маємо на увазі не лише обсяг знань, а й види мовленнєвої діяльності (читання, мовлення, слухання, письмо). Доцільність укладання підручника залежить і від потреб часу. Сьогодні не буде мати успіху підручник, що не відповідає сучасним вимогам, які ставлять до навчальних підручників (маємо на увазі якість паперу, ілюстрації, таблиці, наявність нетрадиційних способів подання важливого граматичного матеріалу, насиченість цікавими й корисними прикладами, що базуються на життєво необхідному мінімумі лексичного запасу української мови).

На відміну від традиційних принципів укладання підручників з української мови, де мовні факти подають згідно з лінгвістичним описом мови як особливої знакової системи, функціонально-комунікативний метод обов'язково враховує мету й наміри тих, хто навчається. Таке комунікативне стилістично-диференційоване обґрунтування навчального процесу викликане новими вимогами освіти, важливими соціально-економічними змінами у нашому суспільстві й за кордоном.

Головним є те, що в основу навчального курсу з української мови покладено конкретний мінімум граматичних явищ, що слугуватиме розвиткові усіх чотирьох

видів мовленнєвої діяльності. За таких умов той, хто вчить мову, стає активним діячем, а не пасивним спостерігачем. Ось чому найпопулярнішими підручниками з української мови є ті, автори яких є прихильниками **комунікативно-діяльнісного** підходу до навчання. Важливо зауважити, що всі дібрані мовні явища розглядаються в контексті мовленнєвої діяльності, яка для кожного іноземного студента є основою саморозвитку і самостійного навчання. Отже, мовні та мовленнєві поняття формуються як елементи цілісної сукупності, а не окремо. Це пов'язано з тим, що основне завдання викладача – підготувати студента, який володіє вміннями комунікативно доцільно вживати мовні засоби у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності не лише під час навчання в аудиторії, а й в позааудиторний час.

Сконструйована на цих засадах модель розвивального навчання й мовлення знаходить методичну конкретизацію і в системі комплексних вправ та їхньому послідовному застосуванні на заняттях. Визначальними у практиці використання комплексних вправ є вправи, які: а) складаються на основі текстів чи системи текстів з огляду на їхні культурологічні, дидактичні, розвивальні та виховні функції; б) програмуєть такі завдання, що спонукають студентів до активного спілкування.

У пошуках нових методик навчання української мови іноземців все активніше застосовують інтегроване подання найважливішого мовного й мовленнєвого матеріалу для успішного здійснення комунікативних дій. З цією метою необхідно переглянути не лише основний зміст програми для певного контингенту іноземних студентів, а й створити нову систему інтегрованих занять з мови і мовлення, які б органічно поєднали усі види мовленнєвої діяльності в одній головній навчальній дії. На актуальність і важливість означеного інтегрованого навчання неодноразово вказували відомі психологи, зокрема Л. Виготський, який наголошував, що характерною рисою творчості людини є синкретизм, який допомагає глибше і швидше розкрити суть певного явища з усіх боків і цим повніше і швидше його вивчити [3: 62].

Через впровадження інтегрованих занять з української мови й мовлення визначається зміст граматичного й лексичного матеріалу, методика його презентації, координація з попереднім і наступним матеріалом. Такі заняття доцільно проводити на просунутому етапі навчання, чітко визначити етапи засвоєння навчального матеріалу і види завдань та вправ. На кожному виділеному етапі заняття мають місце усі види мовленнєвої діяльності – читання, говоріння, аудіювання, письмо, оскільки усні й письмові висловлювання різного плану потребують творчого підходу з боку викладача. Тут планується й реалізується процес усного й письмового творення вислову-розповіді, твору-опису, твору-роздуму, діалогу, монологічне мовлення та ін. Різноманітні види діяльності студенти здійснюють у межах означеної лексико-граматичної теми, програми, що складається для певного курсу чи контингенту іноземних студентів. Це також пов'язано і з обсягом знань студентів, рівнем їхньої фахової підготовки, національними, віковими та психологічними особливостями. Безперечно, кожен підручник має враховувати загальний культурний рівень іноземців, особливості їхньої мови.

Найефективніше інтегровані заняття підручника реалізуються в мультимедійних аудиторіях, де можна використовувати різні технічні засоби, комп'ютер, демонструвати відеофільми, слухати музичні записи, причому як для групового, так і індивідуального користування в аудиторії. Такі матеріали не тільки сприяють розвивальній діяльності

студентів, а їй дають змогу виявляти їхні потенційні можливості в процесі засвоєння лексико-граматичного матеріалу.

Основним принципом навчання є **функційно-комунікативний**, що лежить в основі укладання всіх підручників. Він реалізується системою комплексних вправ, в основному творчих, інтегрованих видів діяльності студентів в аудиторії та в процесі виконання самостійної роботи. Автори підручників повинні передбачити роботу студентів у колективі, в парах, а також індивідуальну роботу. Викладач і студент мусять стати рівноправними суб'єктами навчально-виховного процесу. Це стимулюватиме іноземців до співпраці, вселятиме віру у свої знання, впевненість у собі. Ось чому істотною ознакою підручника з української мови є його технологічність, оскільки студенти на всіх етапах навчання включаються у дослідницько-пошукову діяльність, хочуть швидше оволодіти мовою.

Виправдовує себе і **логіко-семантичний** принцип, який сприяє виробленню такої системи навчання, яка виконувала б дві функції: навчала мови і враховувала профільні інтереси студентів. Це спонукає студентів творчо підходити до навчання, ефективніше засвоювати мову як засіб здобуття професії.

У своїй роботі постійно дотримуємося принципу наступності, бо наступність – це насамперед постійне творче використання, розвиток і збагачення досвіду відповідно до конкретних умов. Особливе значення цей принцип має під час навчання іноземців писемної мови, яка активізується в процесі виконання таких завдань:

1. Правильно запишіть прослухану інформацію.
2. Законспекуйте прослуханий чи прочитаний текст.
3. Складіть план.
4. Запишіть конспект лекції.

З метою успішного формування цих вмінь і навичок звертаємо увагу на структурування словосполучень, простих і складних речень. Розв'язання комплексних завдань підручника є для студента основою самопізнання, саморозвитку, творчого самовираження. Підручник повинен забезпечувати активність студента як співтворця на всіх етапах навчання. Цієї думки дотримується А. Хуторской [4: 201].

Важливо зауважити, що лінгвістичні відомості в підручнику слід розглядати не як самостійний предмет вивчення, а як засіб, умову розвитку сприймання, уваги, мислення, уваги студента, формування його комунікативної компетенції. Так, основною метою початкового курсу української мови для іноземних студентів є формування навичок і вмінь комунікативно, доцільно використовувати на практиці мовні засоби в різних видах мовленнєвої діяльності. Комунікативно спрямований курс, побудований на синтаксичній основі, знайомить з особливостями словозміни в українській мові, що є необхідними у повсякденному мовленні в межах елементарного рівня володіння мовними навичками.

Кожний розділ, заняття курсу містять діалогічні й монологічні тексти, граматичний коментар англійською мовою, вправи. Запропоновані тексти часом мають дискусійний характер, вони допомагають студентам швидше почати діалог чи дискусію. На основі власних висловлювань, виявлення ставлення до ситуації чи предмета, явища студенти вчаться спілкуватися, спочатку стисло, а згодом розширюють свій словниковий запас. Усі тексти, ситуації наближені до реальних умов спілкування. У кінці посібника подано відповіді до контрольних вправ і словник.

Час свідчить, що є необхідність удосконалювати підручники з української мови для іноземців, переглядати зміст текстів залежно від змін у суспільстві, освіті, культурі, свідомості людей. Сьогодні переглядають і систему мови, і систему комплексних вправ, зорієнтованих на розвиток мовлення студентів, структуру сприймання і поновлення інформації, яка слугувала б спілкуванню. Отже, основна увага спрямована на формування мовленнєвої діяльності з врахуванням тих чотирьох змістових ліній, що стали основним дороговказом для авторів підручників для загальноосвітніх середніх шкіл. Вважаємо, що ці лінії (українознавча, комунікативна, лінгвістична, діяльнісна) цілком задовольнять і наш контингент. Таким чином, уся увага авторів підручника сконцентрована на засвоєнні мовних знань та їхньому умілому застосуванні на практиці. Ще Л. Виготський наголошував на спрямуванні уваги на „зону найближчого розвитку” [3: 24]. Навчання граматики відбувається з врахуванням національних особливостей мови студентів. Такого висновку дійшли лінгвісти та методисти як у нас, так і за кордоном. Власний досвід підтверджує, що знання національних мов, психологічних особливостей студентів сприяє засвоєнню української граматики.

В основу викладання граматики української мови покладено **логіко-семантичний принцип**, що сприяє ефективному засвоєнню виділених граматичних понять, необхідних для оволодіння основними видами мовленнєвої діяльності, що подаються комплексно з перших днів занять. З цієї метою пропонуємо систему таблиць, навчальних завдань, у яких передбачені основні закономірності вираження граматичних категорій на зразок: вираження відношень місця, початкового й кінцевого пункту руху, вираження часу та ін. У спеціально складених вправах тренують навички виявляти закономірності тих чи інших відношень, що становлять певні труднощі як у смислово-мому, так і структурному оформленні думки. Мета таких завдань – допомогти іноземним студентам не тільки зрозуміти й засвоїти українські структури із значенням локативності чи темпоральності, але й сформулювати та закріпити навички користування ними на практиці під час практичних занять та в інших сферах спілкування.

Істотний вплив на сприймання навчального матеріалу підручника має і його структурування на основі узагальнених предметних структур і способів діяльності (В. Давидов, Л. Занков, П. Ерднієв) [5: 117].

Структурування навчального матеріалу методом збільшення навчальних одиниць дає можливість визначити сукупність дидактичних цілей кожного заняття в системі інших занять із суміжних дисциплін, відібраних для розвитку навичок читання чи аудіювання.

З досвіду роботи спостерігаємо уже на ранньому етапі навчання бажання іноземних студентів навчитися розмовляти й читати українською мовою. Читання стає одним із пріоритетних аспектів нашої праці з підручником. Завдяки вмілому й мудрому добору навчальних матеріалів (ситуацій, мікро- та макротекстів, основних текстів) буде залежати темп формування навичок читання, інтерес і бажання вчитися. Якщо на початковому етапі ми пропонуємо невеликі адаптовані тексти, то в подальшій роботі використовуємо й неадаптовані оригінальні фольклорні матеріали, казки, приказки, міфи, легенди, пісні. Цей аспект роботи реалізується завдяки культурологічній змістовій лінії, яка тісно пов'язана з лінгвістичною, комунікативною та діяльнісною.

Тематика матеріалів має викликати в студентів інтерес до прочитання, роздуми про добро і зло, правду і кривду. Цей важливий матеріал має виховне значення і становить певну цінність.

Поступово, спираючись на здобуті знання студентів, плануємо роботу, спрямовану не лише на сприймання інформації, а й на її відтворення. На тематично близькому культурологічному матеріалі, пов'язаному з життям, навчанням, трудовою діяльністю в Україні, культурою, наукою, освітою та іншими досягненнями українського народу, вчимо студентів переказувати, будувати описи, висловлювати найпростіші міркування. Навчання, побудоване за методом укрупнення навчальних одиниць на тематично близькому матеріалі, дає можливість встановити послідовність введення комунікативних завдань за ступенем творчості та самостійності. Завжди враховується предмет висловлювання, усна чи письмова форма, вид мовленнєвої діяльності (сприймання, аналіз, відтворення чи побудова тексту).

Отже, мовні знання формуються через розв'язання системи мовленнєвих завдань на різних етапах навчання. У процесі засвоєння мовного матеріалу встановлюються понятійні зв'язки між мовними одиницями (лексичними, словотвірними, граматичними, фонетичними). Усвідомлюється системність мови, специфіка мовних явищ.

З метою інтенсифікації цього процесу пропонуємо використовувати також специфічну текстово-ігрову та текстово-діяльнісну опору (цікаві вислови, віршові уривки, ігри, різні види унаочнення: конкретного (текстово-ілюстративного) та абстрактного (таблиці, графічне зображення).

У підручнику виділяємо три основні етапи опанування мовного матеріалу та вироблення комунікативних умінь. На *першому початковому етапі* формуються уявлення про фонетичні особливості української мови, найголовніші лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні явища та узагальнені способи мовленнєвої діяльності. На першому етапі студенти мають навчитися читати короткі тексти. Темп читання – 40 слів за хвилину. Важливе значення має добір граматичних явищ, найтипівіших для спілкування в межах відповідної лексики, побудова словосполучень і речень.

Кожному етапу властиві й специфічні методи навчання. Так, для початкового етапу типовими є тренування, пояснення, демонстрація наочних матеріалів, малюнків, фотографій, картин, таблиць. Саме на цьому етапі розвивається слухова й зорова пам'ять, постійно відбувається переклад рідною мовою.

Другий етап – основний (матеріал підручника розрахований приблизно на 4–5 місяців, залежно від результатів початкового етапу навчання та загальноосвітнього розвитку студентів). Мета цього етапу – навчити сприймати мову на слух і розуміти тексти навчально-побутової тематики, читати адаптовану літературу, газетні тексти, розмовляти на побутові й навчальні теми. Сюди входять усі розділи програми (частини мови, речення). Тут вміщено основний комплекс комунікативних вправ. Крім того, студентів знайомлять з основними структурними типами стилів української мови: науковим, публіцистичним, розмовним, елементами художнього стилю.

Завершальний етап є узагальнювальним. На цьому етапі стисло подано, іноді у формі таблиць, весь граматичний і лексичний мінімум підручника, щоб студент мав змогу повторити вивчене та узагальнити свої знання з української мови.

Кожен етап має конкретне вираження не тільки в доборі та презентації навчального матеріалу, а й у методиці проведення контролю за певними видами мовленнєвої діяльності. Це сприяє перевірці знань на кожному етапі, глибшому засвоєнню матеріалу, чіткому виконанню навчального плану. Так, системний контроль засвоєння лексики підвищує ефективність її запам'ятовування, допомагає уникнути непередбачених гра-

матичних помилок і перекручування основного змісту виділених слів, адже неправильне засвоєння лексики завдає великої шкоди навчальному процесу, гальмує його.

Таким чином, робота над підручником стає важливою науково-пошуковою проблемою лінгвістів, психологів, методистів, викладачів суміжних гуманітарних дисциплін у вирішенні питань щодо змісту, структури, методики презентації навчального матеріалу. Від колективних зусиль, результатів накопиченого досвіду викладання української мови іноземним студентам буде залежати якість підручників та посібників для цього складного контингенту слухачів. Якість підручників впливає на формування враження не лише про українську мову, а й українську націю загалом, її науку і культуру, бо викладачі – перші, хто отримує і формує, навчає, виховує цей складний різноманітний контингент студентів. Викладачі української мови в процесі навчання намагаються вплинути на виховання студентів у дусі гуманізму, людинолюбства.

1. Алексеев М.П. Русский язык в мировом культурном обходе // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2.
2. Амонашвили Ш. Единство цели: Пособие для учителя. – М., 1987.
3. Выготский Л. Мышление и речь / Под ред. В. Колбановского. – М.; Л., 1934.
4. Давидов В.В. Виды обобщения в обучении // Логико-психологические проблемы построения учебных предметов. – М., 1972.
5. Хуторской А.В. Современная дидактика. – СПб., 2000.
6. Шелехова Г.Т., Остаф Я.І, Скурлатівський Л.В. Рідна мова. Підручник для 9 класу. – 5-е вид. – К., 2005.

THE PRINCIPLES OF CREATING A TEXTBOOK OF UKRAINIAN LANGUAGE FOR FOREIGN STUDENTS

Larisa Palamar

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article dwells upon the basic principles of compiling a Ukrainian language textbook for foreign students, in which language competence formation is accomplished through solving language and communicative tasks.

Key words: communicative, complex, individually oriented, formation, generalized, methods, communication, structural approach.